

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкриваються сутнісні характеристики становлення ціннісних орієнтацій дітей молодшого шкільного віку з позиції культурно-історичного підходу до вікових періодів онтогенезу особистості. Аналізуються новітні тенденції в особистісному розвитку дітей 6–10 років у контексті становлення їх ціннісно-сислової сфери.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, особистісні цінності, молодший шкільний вік, розвиток особистості, соціалізація особистості.

Актуальність проблеми. У сучасних гуманітарних науках простежується значне тяжіння до категорії “цінності”. Не стоїть осторонь такої тенденції й психолого-педагогічна наука. Введення в її концептуальну основу й виховну практику понять “ціннісні орієнтації”, “особистісні цінності” не є звичайним актом наукового наслідування. З ним пов’язані насамперед проблеми світоглядного рівня. Ідеться про докорінну смисложиттєву переорієнтацію особистості, за якої оволодіння нею особистісними цінностями завжди так чи інакше пов’язується з виходом за межі егоїстичних інтересів, її власною центрованістю на морально-духовній культурі людства.

Молодший шкільний вік – відповідна стадія психічного розвитку суб’єкта – набуває нині чітко окресленої виразності як щодо попереднього вікового етапу (дошкільне дитинство), так і наступного підліткового етапу. Це зумовлене істотним прискоренням процесу розвитку особистості, що є характеристикою, властивою лише сучасній соціальній ситуації як провідній розвивальній детермінанті. Цей факт постає з усією очевидністю, коли ми починаємо аналізувати особливості нинішнього культурного середовища. Визначальними показниками для нього є небачений до цього динамізм у накопиченні певних людських здобутків, а також їх інтенсивна трансляція, що зачіпає кожну людину. Певна річ, що дія культурного впливу на ту чи ту особистість сприймається індивідуально, проте загальна прискорювальна щодо психічного розвитку тенденція зберігається. У зв’язку з цим виховання сучасної дитини впродовж молодшого шкільного віку набуває більшого значення порівняно з минулими історичними періодами онтогенезу індивіда. Ідеться не тільки про спеціально організований виховний процес, а й про його спонтанний аналог, роль якого значно зростає. Тож психологічні особливості молод-

шого шкільного віку як особливої ланки всього шкільного онтогенезу не можуть вважатися незмінними.

Мета повідомлення: проаналізувати особливості становлення ціннісних орієнтацій дітей молодшого шкільного віку з позиції культурно-історичного підходу до вікових періодів онтогенезу особистості, враховуючи новітні тенденції в особистісному розвитку дітей 6–10 років.

Аналіз наукової літератури. Нинішня пізнавальна ситуація у сфері досліджень проблем виховання особистості характеризується відсутністю загальноприйнятого визначення цінностей як психологічних утворень. Поняття “цінність”, що склалося в даний час, досить широке – це все, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. Визначаючи це поняття, враховується його соціальна або психологічна природа. Із соціальної позиції цінністю у філософії, етиці, естетиці, соціології вважається продукт конкретних історичних умов суспільного життя. На кожному етапі розвитку суспільства створюються специфічний набір і структура цінностей. Вони сприяють перетворенню соціальних норм та ідеалів в особистісні принципи життєдіяльності завдяки тому, що перетворюються у внутрішні спонуки (мотиви) поведінки особистості [1, с.7–8].

Ціннісні орієнтації – це спрямованість інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність віддавати перевагу одним цінностям над іншими в різних життєвих ситуаціях, спосіб диференціації об’єктів і явищ за їх особистісною значущістю. Ціннісні орієнтації – найважливіші елементи структури особистості, що діють як на рівні свідомості, так і на рівні несвідомих процесів. Вони визначають змістовну спрямованість особистості, вибірковість поведінки й діяльності людини, детермінують її мотивацію, впливають на стиль її мислення і життя. Ціннісні орієнтації є достатньо стійкою системою, що включає переконання, схильності, особистісні сенси, етичні принципи.

Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціалізації, засвоєння системи суспільних цінностей. При цьому має велике значення, в якому соціальному середовищі формується особистість, які суспільні цінності домінують у референтних групах. Розвинені ціннісні орієнтації особистості – показник її зрілості й сформованості. Нерозвиненість ціннісних орієнтацій – ознака інфантилізму. Стійкість і несуперечність ціннісних орієнтацій характеризують цілісність і гармонійність особистості, активність у досягненні мети, вірність етичним принципам. Нестійкість і суперечність ціннісних орієнтацій не тільки свідчать про протилежні якості, але й можуть служити джерелом внутрішніх конфліктів особистості, бути причиною невротизації [2, с.145].

Особистісні цінності виступають унормованими утвореннями, як певні приписи, що задають необхідну чи бажану поведінку. Але її можливо задати й по-іншому: у вигляді ідеалу, зразка для наслідування [1, с.8].

Ціннісні орієнтації – це складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особистості, є складовою частиною системи ставлень особистості, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, надає сенс і напрям особистісним позиціям, поведінці, учинкам. Система ціннісних орієнтацій має багаторівневу структуру [3, с.29].

Система ціннісних орієнтацій не є чимось абсолютно впорядкованим і нерухомим, вона суперечлива й динамічна, відображає як головні, істотні, стрижневі зміни взаємозалежності особистості зі світом, так і зміну поточних, швидкоплинних, певною мірою випадкових життєвих ситуацій.

Ціннісні орієнтації – елементи внутрішньої (диспозиційної) структури особистості, сформовані й закріплені життєвим досвідом індивіда в ході процесів соціалізації і соціальної адаптації, що відмежовують значуще (істотне для даної людини) від незначущого (неістотного) через прийняття/неприйняття особистістю певних цінностей, усвідомлених як рамки (горизонту) граничних значень і основоположних цілей життя, а також визначаючи прийнятні засоби їх реалізації.

У диспозиціональній структурі особистості ціннісні орієнтації утворюють вищий (як правило, усвідомлюваний, на відміну від соціальних установок) рівень ієрархії схильностей до певного сприйняття умов життєдіяльності, їх оцінки й поведінки як в актуальній (тут-і-тепер), так і довгостроковій (перш за все) перспективі.

Ціннісні орієнтації найбільш чітко проявляються в ситуаціях, які вимагають відповідальних рішень, що призводять до значущих наслідків і зумовлюють подальше життя індивіда. Ціннісні орієнтації забезпечують цілісність і стійкість особистості, визначають структури свідомості, програми і стратегії діяльності, контролюють й організують мотиваційну сферу, інструментальні орієнтації на конкретні об'єкти і (або) види діяльності й спілкування як засіб досягнення цілей. Таким чином, ціннісні орієнтації – це перш за все віддання переваги (або відкидання) певним смислам як життєорганізуючим началам і готовність/неготовність поводитися відповідно до них. Ціннісні орієнтації, отже, задають: загальну спрямованість інтересам і устремлінням особистості; ієрархію індивідуальних переваг і зразків; цільову й мотиваційну програми; рівень домагань і престижних переваг; уявлення про належне й механізми селекції за критеріями значущості; міру готовності й рішучості (через вольові компоненти) до реалізації власного “проекту” життя [4, с.1199].

Ціннісні орієнтації виявляються й розкриваються через оцінки, які людина дає собі, іншим, обставинам тощо, через її уміння структурувати життєві ситуації, приймати рішення в проблемних і виходити з конфліктних ситуацій, через обрані лінії поведінки в екзистенціальних і

морально забарвлених ситуаціях, через уміння задавати й змінювати доміанти власної життєдіяльності.

Особистісні кризи (часто додатково провоковані кризами соціальними) викликають, як правило, необхідність у підтвердженні або пересмисленні систем ціннісних орієнтацій, подолання суперечностей, що виникають у них, оскільки пов'язані зі зміною векторів активності, пересамоідентифікацією й рефлексією міри самореалізації, оголенням смислових основ життя. У цих випадках успішність подолання криз і мінімізація втрат багато в чому залежать від ступеня відрефлексованості, динамізму й відкритості ціннісних орієнтацій. Несуперечність і цілісність систем ціннісних орієнтацій може розглядатись як показник стійкості й автономності особистості. Відповідно їх суперечність і “розірваність” – як свідчення незрілості й маргінальності особистості, що фіксується через нездатність людини дати оцінку та прийняти рішення (або, навпаки, готовності діяти за раз і назавжди встановленим стереотипом), з одного боку, і розбіжність вербальної й невербальної поведінки – з другого.

Проблематика ціннісних орієнтацій вимагає свого істотного пересмислення в умовах сучасних динамічних соціальних систем, що припускають одночасне самовизначення людини в різних локусах культурного простору, що підкоряються різним культурним нормам і які задаються, відповідно, різними цінностями, які далеко не завжди узгоджуються між собою. Таким чином, ключ до розуміння ціннісних орієнтацій слід шукати не в суб'єкт-об'єктних, а в інтерсуб'єктивних (суб'єкт-суб'єктних) взаєминах людей [4, с.1200].

Молодший шкільний вік є періодом інтенсивного формування системи ціннісних орієнтацій, що робить вплив на становлення характеру й особистості в цілому. Це пов'язано з появою на даному віковому етапі необхідних для формування ціннісних орієнтацій передумов: становлення словесно-логічного мислення, накопичення морального досвіду, становлення довільності психічних процесів, здобуття певного соціального положення – школяра. Процес формування системи ціннісних орієнтацій стимулюється значним розширенням спілкування, зіткненням з різноманіттям форм поведінки, поглядів, ідеалів.

На одностайну думку багатьох дослідників, які займаються проблемою ціннісних орієнтацій, незважаючи на специфіку підходів до неї, система ціннісних орієнтацій багато в чому визначає формування особистості людини.

Процес формування ціннісних орієнтацій є невід'ємною складовою розвитку підростаючої особистості, її взаємин, спрямованості, емоційної та мотиваційно-потребнісної сфер.

Молодший шкільний вік – це культурно-історична категорія, що фіксує особливості психічного розвитку дитини з позиції досягнення

соціальних завдань і змісту освітнього процесу, як невід'ємної складової ціннісних пріоритетів певного суспільства. Тож психологічні особливості молодшого шкільного віку як особливої ланки всього шкільного онтогенезу не можуть вважатися незмінними. Особливої уваги вимагає процес становлення ціннісних орієнтацій на різних стадіях онтогенезу підростаючої дитини. Однак молодший шкільний вік через низку різних причин не отримав належної уваги дослідників.

Як відомо, якісні зміни в морально-ціннісній системі дитини відбуваються на стику двох вікових періодів, коли закінчується один і настає другий етап становлення особистості. На межі вікового розвитку, у перехідні періоди формування особистості, по-перше, з'являються нові ціннісні орієнтації, як і нові потреби, почуття, інтереси; по-друге, відмирають і на цій основі перебудовуються особливості, характерні для попереднього віку [5, с.99].

Саме на стику двох вікових періодів, під час переходу від одного етапу онтогенезу до іншого, на ґрунті новоутворень з'являються тенденції до зміни ціннісних орієнтацій дитини, що вступають у суперечність з існуючою системою мотивів і потреб, визначаючи їх якісну перебудову. Ця обставина підкреслює особливу значущість знання ціннісних орієнтацій дітей у перехідні періоди онтогенезу, виявлення якісних змін ціннісних орієнтацій, їх певну зумовленість, що дає педагогові змогу активно враховувати закономірності розвитку особистості, забезпечуючи точними орієнтирами систему виховання підростаючого покоління.

На початку молодшого шкільного віку діти-шестилітки виокремлюють особисті цінності; відбувається їх емоційне освоєння, що закріплюється в діяльності, поведінці та міжособистісних стосунках. У шестиліток з'являється вже дистанція соціальних зв'язків під час оцінювання норм поведінки дітей і дорослих. У них розвивається певна орієнтація на соціум, уміння на відповідному рівні розуміти й аналізувати суспільні відносини. Дитина шести років починає розуміти важливість суспільно значущих справ. У цей час формується певне розуміння й оцінка соціальних явищ, зорієнтованість на оцінне ставлення дорослого крізь призму конкретної діяльності. За всіх індивідуально-варіативних особливостей процесу становлення ціннісних орієнтацій саме в шість років він вирізняється найбільшою динамічністю [6].

Водночас у період розвитку дітей між шістьма й сімома роками спостерігається нарощування й розвиток найважливіших компонентів ціннісних орієнтацій, їх адекватно мотивоване вираження. Загалом шестилітки усвідомлюють соціальні очікування й орієнтуються на гарну поведінку, гарні вчинки. Однак дитина в цей період ще не сприймає еталони поведінки як соціальну необхідність, не усвідомлює їх соціальну значущість. Вони видаються шестиліткам ще індивідуальними цін-

ностями, виступаючи лише окремими компонентами ціннісних орієнтацій, що розвиваються.

Істотні зміни в ціннісних орієнтаціях дітей відбуваються наприкінці молодшого шкільного віку. Психологічна роль ціннісних орієнтацій дитини в цей час особливо зростає й ускладнюється, урахувавши закономірності формування її як особистості. Це зумовлено, зокрема, тим, що на відміну від шестирічного віку, зміна еталонів поведінки дітей тут чітко не визначається. Крім того, активно розвивається потреба дитини вийти за межі суто дитячого образу життя. Можна констатувати, що в десятилітньому віці відбувається якісний стрибок ціннісних орієнтацій як у системі стосунків, ставленні до інших людей, до спільної справи, так і в ціннісній орієнтації щодо різних видів діяльності, оцінюванні явищ довкілля.

Відбувається не просто наростання тих компонентів ціннісних орієнтацій, які попередньо склалися в процесі здійснення 6–9-річними дітьми предметно-практичної та навчальної діяльності й ускладнення форми спілкування, а принципово змінюються ціннісні орієнтації у всіх сферах відносин дитини, яка активно долучається до норм суспільства й на новому рівні оцінює суспільно корисні справи [5, с.101].

Саме на межі переходу до підліткового віку, коли відбувається усвідомлення дитиною себе як самодіяльної особистості, система ціннісних орієнтацій у сфері суспільних відносин виступає як явище, що активно функціонує й посідає вагомe місце в структурі особистості.

Виділення стадій і рубежів у зміні характеру, змісту й форм розвитку суспільних відносин, взаємин дітей як особливої форми їх ціннісних орієнтацій дає педагогам можливість урахувати особливості різних періодів у процесі становлення ціннісних орієнтацій на різних етапах дитинства. Виразні зміни у сфері ціннісних орієнтацій, характерні для 6–10-літніх школярів, слугують важливим орієнтиром для цілеспрямованої організації соціальних контактів дітей для вдосконалення виховного впливу на них.

Висновки. Ціннісні орієнтації, якщо їх внутрішню природу й будову виводити з процесів смислоутворення, становлять внутрішній стрижень особистості. Його й можна інтерпретувати як ціннісну етичну орієнтацію. Вона, з одного боку, забезпечує цілісно-суб'єктивне розуміння окремих актів поведінки дитини, з другого – сприяє побудові прогнозу її поведінки в більш широкому полі ситуацій, а гранично – в усій повноті можливих варіантів її поведінки. Лише в порівнянні узагальнених особистісних цінностей з особистістю в цілому можна констатувати, що її нормальним способом буття є розвиток.

Виховна тактика щодо рівня розвитку особистісних цінностей молодших школярів має полягати в забезпеченні їх прояву як ставлення, що не має чітко окреслених меж. При цьому шлях формування ціннісних

орієнтацій дітей 6–10 років може бути успішною науково обґрунтованою виховною технологією, що має полягати у сходженні від конкретного до загального. Це означає, що, наприклад, повага до людства може бути вихована в дитини, якщо спочатку в неї формується це ставлення до близької їй людини, далі – до оточуючих людей, а згодом це коло може збільшуватися. Звичайно, що розвиток особистісної цінності вищого рівня – процес складний і суперечливий, і далеко не кожна особистість спроможна його здійснити.

Наприкінці молодшого шкільного віку ціннісні орієнтації дітей починають складатися в ширшу, складнішу й стійку систему, яка визначає становлення їх активної життєвої позиції. Це положення зумовлене тим, що ступінь розвитку соціальної активності дітей пов'язаний із певним рівнем розвитку свідомості й самосвідомості.

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Навч.-метод. посібник: У 2-х кн. – К.: Либідь, 2003. – Кн.1. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 280 с.
2. Горностай П.П. Ценностные ориентации // Психология личности: Словник-довідник / За редакцією П.П.Горностая, Т.М.Титаренко. – Рута, 2001. – С.145.
3. Кирилова Н.А. Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности старших школьников // Вопросы психологии. – 2000. – №4. – С.29–37.
4. Абушенко В.Л. Ценностные ориентации // Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А.Грицанов. – М.: АСТ; Минск: Харвест, Современный литератор, 2001. – С.1199–1200.
5. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наукове видання. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
6. Фридман Л.М. Психология детей и подростков: Справочник для учителей и воспитателей. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2004. – 480 с.

In the article descriptions of essences of becoming of the valued orientations of children of junior school age open up from position of cultural and historical approach to the age-old periods of ontogenesis of personality. The newest tendencies are analysed in personality development of children 6–10 years in the context of becoming of their valued-semantic sphere.

Key words: *valued orientations, values of personalities, junior school age, development of personality, socialization of personality.*